

**O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH
(2-SINF MISOLIDA)**

Abdiyeva Shakila Ishkuvatovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi 1-
kurs magistranti

abdiyevashakila@gmail.com

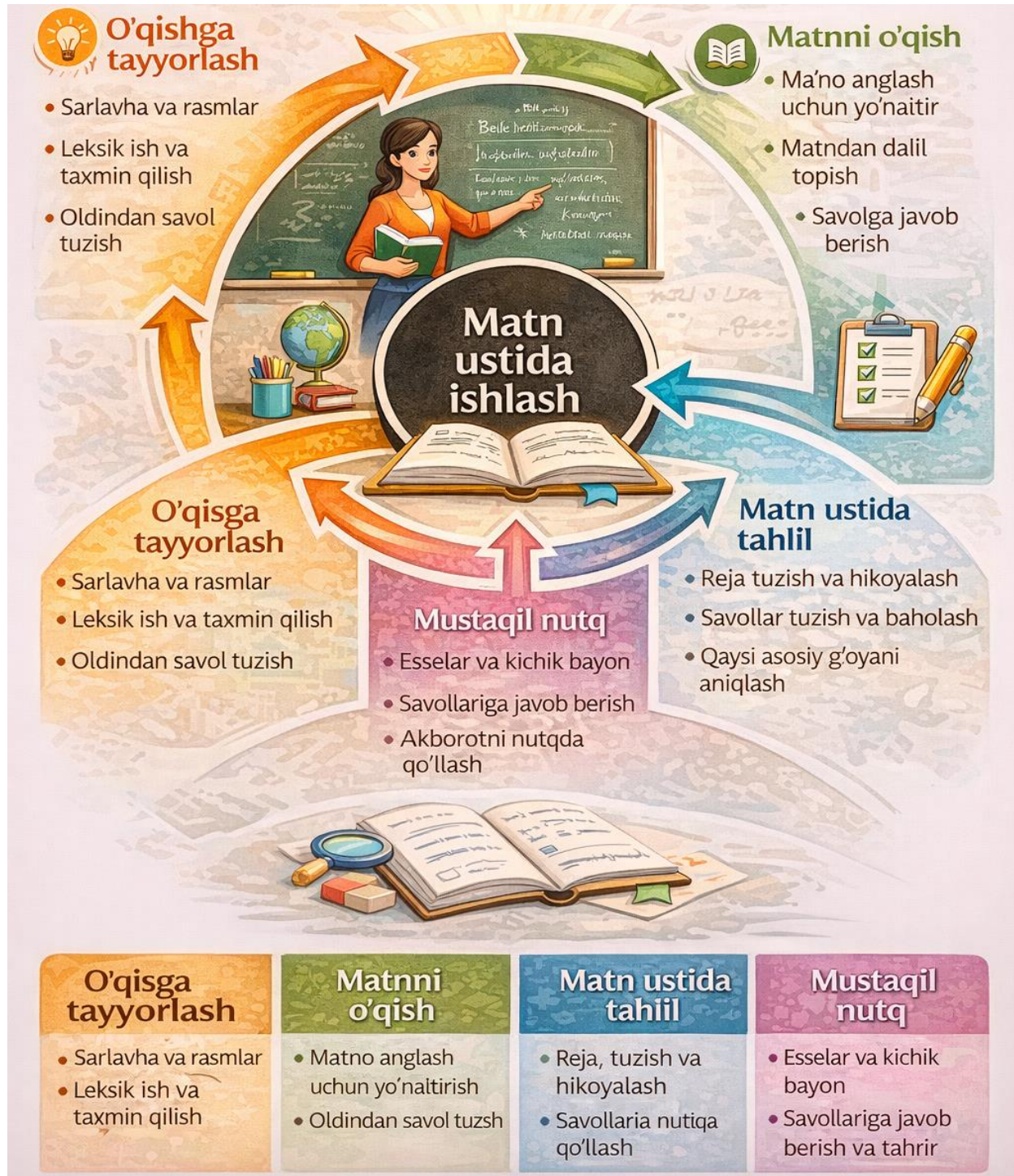
Ilmiy rahbar: Bazarov Sobirjon Bektashovich

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich ta'limning ikkinchi sinfida o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash metodikasining ilmiy va amaliy asoslari yoritiladi. Matn ustida ishlash o'quvchida mazmunni anglash, asosiy g'oyani ajratish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, savolga javob topish, xulosa chiqarish, baholash va talqin qilish, muallif pozitsiyasini anglash hamda o'qilgan ma'lumotni nutqda qayta ifodalash ko'nikmalarini shakllantiruvchi yetakchi didaktik yo'nalish sifatida talqin qilinadi. Maqolada ikkinchi sinf o'quvchisining yosh xususiyatlari va o'qish faoliyatining psixolingvistik mexanizmlari inobatga olingan holda matn bilan ishlashning bosqichma bosqich texnologiyasi asoslanadi. Matnni idrok etish jarayonini tashkil etish, leksik va semantik qiyinchiliklarni bartaraf etish, savol tuzish va javobni matndan dalillash, hikoya tuzilmasini modellashtirish, qayta hikoyalash, reja tuzish, ijodiy davom ettirish, tanqidiy fikrlash elementlarini kiritish hamda baholash mezonlarini aniqlashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar beriladi. Natijada matn ustida ishlashning tizimli modeli o'qish savodxonligini barqaror kompetensiyaga aylantirish, o'quvchining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish hamda fanlararo o'qish ko'nikmalarini kuchaytirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. O'qish savodxonligi, matn ustida ishlash, ikkinchi sinf, o'qib tushunish, savol javob, asosiy g'oya, reja tuzish, qayta hikoyalash, leksik ish, semantik tahlil, baholash mezonlari, boshlang'ich ta'lim.

Boshlang'ich ta'limning ikkinchi sinfida o'qish savodxonligi darslari o'quvchining keyingi ta'lim yo'li uchun tayanch kompetensiyalarni, ayniqsa matnni tushunish va undan axborot olish ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'qish savodxonligi deganda o'quvchining matnni to'g'ri, ongli va ifodali o'qishi bilangina cheklanib qolmaydigan, balki matndagi ma'no qatlamlarini ajrata olish, muallif fikrini anglash, mazmunni qayta tiklash, xulosa chiqarish, baholash va o'qilgan axborotni nutqiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati tushuniladi. Ikkinchi sinf o'quvchisi uchun bu qobiliyatlar yangi bosqichga ko'tariladi, chunki birinchi sinfda shakllangan texnik o'qish elementlari asta sekin mazmuniy o'qish bilan birlashib

boradi. Shu sababli matn ustida ishlash metodikasi o'qituvchidan aniq didaktik rejalashtirishni, yosh psixologiyasi va nutq rivoji qonuniyatlarini hisobga olishni, shuningdek, mashqlar tizimini ketma ket va maqsadli qurishni talab etadi.

1-rasm. O'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash

Tahlil va natijalar

Matnning til birliklari ustida ishlash ham o'qish savodxonligining ajralmas qismi. Ikkinchi sinfda badiiy ifoda vositalarini nazariy nom bilan o'rgatish shart emas, lekin obrazli so'zlar va iboralarni sezdirish, ularning matn mazmuniga ta'sirini ko'rsatish kerak. Masalan, matndan eng chiroyli gapni topish, kayfiyatni bildirgan so'zlarni ajratish, qahramonning hissini bildirgan iboralarni topish kabi mashqlar o'quvchining estetik idrokini va ifodali o'qishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, matndagi bog'lovchi so'zlar, vaqt ketma ketligini bildiruvchi birliklar, sababni ko'rsatuvchi so'zlar ustida ishlash mantiqiy o'qishni mustahkamlaydi. O'quvchi keyin, so'ng, shuning uchun, avval, birdan kabi birliklarni anglagan sari matnni yaxlit tizim sifatida tezroq idrok etadi.

Baholash masalasi matn ustida ishlash metodikasining ilmiy yakunlovchi qismi sifatida alohida ahamiyatga ega. Ikkinchi sinfda baholash faqat tez o'qish yoki xato soni bilan o'lchanmasligi kerak. O'qish savodxonligi uchun mezonlar quyidagi yo'nalishlarda aniqlanadi: matn mazmunini to'g'ri anglash, asosiy g'oyani ajratish, savolga dalil bilan javob berish, voqealar ketma ketligini tiklash, sabab natijani ko'rsatish, qayta hikoyalashning izchilligi, lug'at boyligini qo'llash, nutqning bog'lanishliligi. Diagnostik baholash dars boshida qisqa savol yoki mini matn orqali amalga oshiriladi, shakllantiruvchi baholash jarayonda qo'llab quvvatlovchi izohlar bilan olib boriladi, yakuniy baholash esa reja asosida hikoyalash, qisqa yozma javob yoki matnni tahrir qilish kabi topshiriqlar orqali umumlashtiriladi. Bunday yondashuv o'qish savodxonligini real kompetensiya sifatida ko'rish va o'lchashga xizmat qiladi.

Ikkinchi sinfda matnni idrok etish jarayonining o'ziga xosligi shundaki, o'quvchi ko'pincha so'zma so'z o'qishga suyanadi va umumiy g'oyani ajratishda qiynalishi mumkin. U voqealar ketma ketligini ko'rishi mumkin, ammo sabab natija bog'lanishini doimo ham to'g'ri tiklay olmaydi. Qahramon xatti harakatining motivlarini tushuntirish, muallifning yashirin bahosini sezish, badiiy ifoda vositalari orqali berilgan ma'noni anglash kabi yuqori darajadagi tushunish elementlari endigina shakllana boshlaydi. Demak, matn ustida ishlashning metodik vazifasi o'quvchini har bir o'qilgan gapni alohida tushunishdan matnni yaxlit ma'no tizimi sifatida ko'rishga olib chiqishdir. Bu esa o'qishdan oldin tayyorlov, o'qish jarayonida maqsadli yo'naltirish va o'qishdan keyin chuqurlashtiruvchi tahlil kabi uzviy jarayonni talab qiladi.

Matn bilan ishlashning birinchi muhim komponenti darsdagi maqsadni aniq belgilashdir. O'qituvchi matnni faqat o'qitib qo'yishni emas, balki matnni o'qish orqali qaysi ko'nikma shakllanishini ko'zda tutishi lozim. Masalan, bir darsda voqea joyi va vaqtini aniqlash, keyingi darsda qahramon xarakterini dalil bilan ko'rsatish, yana bir darsda asosiy g'oyani topish va sarlavha tanlash, boshqa darsda matndan axborot

ajratish va jadvalga joylash kabi maqsadlar tanlanadi. Bunday yondashuv o'qitish jarayonini tasodifiy savol javobdan didaktik boshqaruv darajasiga olib chiqadi. Ikkinchi sinfda boshqaruvning ilmiy mezoni sifatida kichik qadamlar tamoyili muhim: har bir darsda bitta ikki ta markaziy ko'nikma nishonga olinadi, qolganlari esa yordamchi vazifani bajaradi.

Matn ustida ishlashning ikkinchi komponenti o'qishdan oldingi tayyorgarlikdir. Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchining mavzu bo'yicha bilim va tajribasini faollashtiradi, matn mazmunini taxmin qilishga undaydi, leksik va semantik to'siqlarni kamaytiradi. Ikkinchi sinf o'quvchisi ko'pincha notanish so'zlar sababli matnni parcha parcha idrok etadi. Shu bois o'qituvchi matndagi asosiy tayanch so'zlarni ajratib, ularni rasm, predmet, sinonim, qisqa izoh yoki kontekst orqali tushuntiradi. Leksik ish faqat so'z ma'nosini aytish bilan tugamasligi kerak: so'zni gapda ishlatish, so'z birikmasi tuzish, so'zning hissiy bo'yoqlarini sezish, o'xshash va qarama qarshi ma'noli birliklarni topish kabi faoliyatlar mazmunni chuqurroq ochadi. Shu bosqichda sarlavha bilan ishlash ham samarali: sarlavhani o'qib, matn nima haqida bo'lishini aytish, rasmga qarab taxmin qilish, ikki uchta ehtimoliy savol tuzish o'qish jarayonida maqsadni paydo qiladi.

2-rasm. O'qish savodxonligi darslari (2-sinf misolida)

Uchinchi komponent o'qish jarayonini tashkil etishdir. Ikkinchi sinfda o'qishning texnik tomoni hali to'liq avtomatlashtirilmagan bo'lishi mumkin, shuning uchun ifodali o'qish elementlari bilan bir qatorda tushunishni nazorat qiluvchi mikroto'xtashlar kiritiladi. O'qituvchi matnni bo'limlarga ajratadi, har bir bo'limdan so'ng qisqa savollar beradi, lekin bu savollar qayta aytib berishga qaratilmasdan, ma'no munosabatlarini ochishga yo'naltiriladi. Masalan, qahramon nima qildi degan savol bilan birga, u nega shunday qildi, bu ishning oqibati nima bo'ldi, qahramonning kayfiyati qanday o'zgardi kabi savollar beriladi. Savollarni berishda muhim metodik talab shundan iboratki, o'quvchi javobni matndan dalil bilan ko'rsatishi kerak. Dalillash madaniyati o'qish savodxonligining yadro ko'nikmalaridan biri bo'lib, u keyingi sinflarda fan matnlarini o'qish, ma'lumot bilan ishlash va yozma javob yozish uchun poydevor yaratadi.

To'rtinchi komponent o'qishdan keyingi tahlildir. Bu bosqich matnni qayta tiklash, tuzilmasini ko'rish, asosiy g'oyani ajratish va xulosa chiqarishni o'z ichiga oladi. Ikkinchi sinfda tuzilma bilan ishlashni sodda modellashtirish orqali amalga oshirish mumkin: voqealar ketma ketligi zanjiri, boshlanish rivojlanish yakun sxemasi, qahramonlar xaritasi, muammo yechim jadvali, sabab natija chizig'i. Modellashtirish o'quvchining vizual fikrlashini qo'llab, matnni yaxlit ko'rishga yordam beradi. Bu jarayonda reja tuzish ko'nikmasi ham bosqichma bosqich rivojlantiriladi: avval tayyor sarlavhalarni ketma ket joylash, keyin bo'limlarga mos qisqa nom topish, so'ng ikki uch gap bilan bo'lim mazmunini aytish. Reja bilan ishlash qayta hikoyalashning sifatini oshiradi, chunki qayta hikoyalash ko'pincha parcha parcha eslab qolishga tayanadi, reja esa mantiqiy suyak vazifasini bajaradi.

Qayta hikoyalash ikkinchi sinf uchun asosiy nutqiy mashq hisoblanadi, lekin u mexanik takror emas, mazmunni ongli qayta qurish sifatida tashkil etilishi zarur. Metodik jihatdan qayta hikoyalashning bir necha turi samarali: sarlavha asosida hikoyalash, reja asosida hikoyalash, rasm ketma ketligi bo'yicha hikoyalash, qahramon tilidan hikoyalash, muallifning bir gapini tanlab, uni izohlab hikoyalash. Ayniqsa qahramon tilidan hikoyalash o'quvchida empatiya va talqin ko'nikmasini kuchaytiradi, chunki u qahramonning hissiy holatini tasavvur qiladi va so'z tanlashga e'tibor beradi. Shu bilan birga, qayta hikoyalashning sifat mezonlari aniq belgilanishi kerak: voqealar ketma ketligi saqlanishi, asosiy g'oya buzilmasligi, muhim detallar tushirib qoldirilmasligi, ortiqcha tafsilot bilan chalg'imaslik, gaplar izchilligi va bog'lovchi birliklardan foydalanish.

Matn ustida ishlashning yana bir muhim yo'nalishi savol tuzish va savolga javob berish texnologiyasidir. Ikkinchi sinf o'quvchisiga tayyor savollarni berish oson, ammo savol tuzishni o'rgatish o'qish savodxonligini keskin kuchaytiradi. Savol tuzish

o'quvchini matnni faol o'qishga olib keladi, chunki u qaysi joy muhim, qaysi joy tushunarsiz, qaysi bog'lanish asosiy ekanini ajratadi. Metodik yondashuv shundan iboratki, savollar uch pog'onada quriladi: matndan topiladigan savollar, matndan chiqariladigan savollar, matndan tashqariga olib chiqadigan savollar. Birinchi pog'onada javob aniq ifodalangan bo'ladi. Ikkinchi pog'onada o'quvchi sabab natijani tiklaydi, xulosa qiladi. Uchinchi pog'onada o'quvchi shaxsiy munosabat bildiradi, o'xshash vaziyat keltiradi, baholaydi. Ikkinchi sinfda uchinchi pog'ona ehtiyotkorlik bilan, qisqa va aniq shaklda beriladi, chunki baholash va talqin ko'nikmalari endigina shakllanadi. Shunday bo'lsa ham, oddiy baholovchi savollar o'quvchining tanqidiy fikrlashini uyg'otadi: qahramonning ishini to'g'ri deb o'ylaysanmi, sen bo'lsang nima qilarding, muallif nimani o'rgatmoqchi.

Metodik samaradorlikni oshirish uchun darsdagi faoliyat turlari muvozanati saqlanishi zarur. Ikkinchi sinf o'quvchisi uchun bir xil faoliyat uzoq davom etsa, diqqat susayadi. Shu bois matn ustida ishlash qisqa, ammo tez-tez almashinadigan mikrofaoliyatlar orqali tashkil etiladi: taxmin qilish, tayanch so'z bilan ishlash, bo'limni o'qish, savolga dalil topish, jadval to'ldirish, rasm chizish yoki sxema qurish, reja tuzish, qisqa hikoyalash, baholash savoli. Juftlik va guruhda ishlash ham samarali: o'quvchilar bir biriga savol beradi, javobni matndan topadi, birgalikda reja tuzadi, qisqa dialog qiladi. Bu nafaqat o'qishni, balki muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi. Biroq guruhli ish aniq rol va vazifalar bilan boshqarilmasa, vaqt samarasiz ketishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi rollarni belgilaydi: o'quvchi o'qiydi, o'quvchi savol tuzadi, o'quvchi dalil topadi, o'quvchi xulosa aytadi.

Ilmiy umumlashma shundan iboratki, ikkinchi sinf o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash metodikasi o'quvchining o'qishdan maqsadini shakllantirish, mazmuni anglashni bosqichma bosqich chuqurlashtirish, dalillash va talqin qilishni o'rgatish, nutqiy mahsulotni reja asosida qurish, hamda o'qilgan axborotni yangi vaziyatlarga ko'chira olish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilishi kerak. Matn ustida ishlash tizimli va ilmiy asosda yo'lga qo'yilganda o'quvchi nafaqat o'qishni o'rganadi, balki o'qish orqali o'rganadi, ya'ni u axborotni tahlil qiladi, xulosa chiqaradi, baholaydi va nutqiy faoliyatga aylantiradi. Bu esa boshlang'ich ta'limning eng muhim natijasi bo'lgan o'qish savodxonligini barqaror poydevorga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova S. Boshlang'ich ta'limda o'qish darslari metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2018.
2. G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili va o'qish savodxonligini o'qitish metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2016.

3. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent, O'qituvchi, 2010.
4. Abdullayeva N. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarida matn bilan ishlash usullari. Toshkent, 2019.
5. Saidova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent, Fan va texnologiya, 2017.
6. Raximov A. Boshlang'ich sinflarda nutqni rivojlantirish metodikasi. Toshkent, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha me'yoriy hujjatlar. Toshkent, 2022.
8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. O'qish savodxonligi fan dasturi va metodik tavsiyalar. Toshkent, 2023.
9. Xudoyberdiyeva D. Boshlang'ich sinflarda matnni tahlil qilish va qayta hikoyalashni o'rgatish. Ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent, 2021.
10. Islomova Z. O'qish savodxonligi darslarida savol tuzish va dalillash ko'nikmalarini shakllantirish. Ilmiy metodik jurnal. Toshkent, 2024.